

Araştırma Makalesi

Coğrafya kader midir? Coğrafya-dış politika ilişkisi: Azerbaycan örneği

Şeyda Çevikel ^{1,*}

¹ Doktora Öğrencisi, Beşeri, Eğitim ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Hazar Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan. ORCID: 0000-0003-3970-952X

* İletişim: seydacevikel@gmail.com

Gönderim: 10.02.2022; Kabul: 27.06.2022. DOI: <http://dx.doi.org/10.38154/cjas.26>

Öz: Bu çalışmada, bir ülkenin bulunduğu coğrafyanın o ülkenin dış politikası üzerinde etkili olduğu savunulmaktadır. Bu da Azerbaycan özelinde incelenmektedir. Coğrafya-dış politika ilişkisinin literatürde nasıl değerlendirildiği ele alındıktan sonra coğrafyadan türeyen jeopolitik, jeostrateji ve jeoekonomi gibi kavramlar üzerine bir okumaya gidilerek; Azerbaycan dış politikası açısından bu kavramlar değerlendirilmektedir. Azerbaycan'ın dış politikasında yakın komşulardan Türkiye ve Gürcistan ile yürütülen iş birliği ve Rusya ile mesafeli ve dengeli bir şekilde devam eden ilişkileri kadar Ermenistan ile yaşanan sorunları da bir şekilde coğrafyası ile ilişkilidir. Azerbaycan'ı hem bir Avrupa hem bir Asya ülkesi yapan, aynı zamanda ekonomik ve stratejik öneme sahip kimi kaynakların bulunması sebebi ile ülkeye küresel bir ilginin oluşmasını da sağlayan yine yerleştiği coğrafyadır. Nitekim petrol ve doğalgaz kaynakları açısından zengin bir ülke olan Azerbaycan, dış politikasında bu iki kaynağı kullanarak siyasi ve ekonomik kazanımlar elde etmenin yollarını aramaktadır. Aynı zamanda dış politika stratejilerini dengeli ve çok vektörlü yürüterek, dış tehditlere karşı coğrafyanın kendisine sağlamış olduğu avantajları kullanmaya çalışmaktadır. Ayrıca bu çalışmada, ülkenin dış politikasını etkileyen başlıca unsurların, 2020 yılında büyük oranda ortadan kalksa da Dağlık Karabağ sorunu ve sahip olduğu enerji kaynakları olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Güney Kafkasya, dış politika, coğrafya, jeopolitik, jeostrateji, jeoekonomi

Geography as destiny? The relationship between geography and foreign policy: in the case of Azerbaijan

Abstract: In this study, it is argued that the geography of a country is effective on the foreign policy of that country. This is examined in the case of Azerbaijan. After discussing how the relationship between geography and foreign policy is evaluated in the literature, by reading on concepts such as geopolitics, geostrategic, and geoeconomics derived from geography, these concepts are evaluated in terms of Azerbaijan's foreign policy. In the foreign policy of Azerbaijan, its cooperation with Turkey and Georgia, which are close neighbors, and its relations with Russia, which continue in a distant and balanced manner, and the problems with Armenia are somehow related to its geography. It is the geography where Azerbaijan is located, which makes it both a European and an Asian country and provides a global interest in the country due to the presence of some resources of economic and strategic importance. Azerbaijan, a country rich in oil and natural gas resources, seeks ways to gain political and economic gains by using these two resources in its foreign policy. At the same time, it tries to use the advantages of geography against external threats by executing its foreign policy strategies in a balanced and multi-vector. In addition, in the study, it is concluded that the main factors affecting the country's foreign policy are the Nagorno-Karabakh Issue, although it disappeared to a large extent in 2020, and the energy resources it has.

Keywords: Azerbaijan, South Caucasus, foreign policy, geography, geopolitics, geostrategy, geoeconomics

---

Giriş: Coğrafya kader midir?

On dördüncü yüzyılda yaşamış ve “coğrafya kaderdir” söylemiyle bilinen İbn Haldun’un ülkelerin dış politika yönelimleri konusunda detaylı analizleri bulunmamaktadır. Ancak coğrafyanın neden olduğu özellikle iklimsel koşulların öncelikle o coğrafyanın insanlarına, siyasetçilerine ve nihayetinde siyasetine etki ettiğini ileri sürdüğü fikirlerine “Mukaddime” adlı eserinde rastlanmaktadır (Haldun 2013).

Uluslararası siyasette coğrafyanın rolü üzerine düşünceler yeni olmasa da 20. asrın sunmuş olduğu teknolojik gelişmeler, dış politikada coğrafyanın etkili olma fikrinin geri plana itilmesine neden olmuştur. Fakat Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) çözülmesinin ardından Avrasya coğrafyasının

dünyanın dikkatini çekmesi, jeopolitik kavramının dış politikada yükselen bir öneme ulaşmasına sebep olmuş ve büyük güçlerin davranışlarını etkilemiştir. Halford Mackinder'dan (1861-1947) Nicholas John Spykman'a (1893-1943) coğrafyanın, dünya siyasetinde belirleyici olduğu fikri, ön planda tutulmuştur (Arı 2018, 169-170).

Yer üstü ve yer altı kaynakları, deniz varlığı, boğazlar ve benzeri özellikler, coğrafyanın ülkelere sağladığı avantajlara örnek verilebilirken; komşu ile düşmanlık, denize erişim eksikliği, yüksek dağlar, olumsuz iklim koşulları gibi durumlar ise ülkenin diğer ülkelere göre daha zayıf kalmasına neden olabileceğinden, o ülke için dezavantaj olarak nitelenebilmektedir. Aynı zamanda bir ülke için avantaj olarak görünen coğrafi özellikler, kendilerinden daha güçlü devletlerin de faydalanmak istediği, ihtiyaç duyduğu kaynaklar da olabilmektedir. Bu durum ülkelerin ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurarak, daha güçlü ülkelere karşı dış politikalarında bir savunma oluşturma ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Böylece jeopolitik, jeostrateji ve jeoekonomi gibi kavramlar dış politikada ön plana çıkmakta ve bu kavramların üretildiği "coğrafya" teriminin dış politika üzerindeki etkisi gündeme gelmektedir. Bu durum Orta Asya ve Kafkasya'da bulunan post-Sovyet ülkeler için göz önünde bulundurulduğunda; güçlü-zayıf ya da zengin-fakir gibi sınıflandırma yapılırken coğrafyanın etkilediği koşullar göz önünde bulundurulmalıdır. Her ne kadar teknolojik gelişmeler salt coğrafyanın dünya siyaseti üzerindeki etkisini ve belirleyiciliğini azaltmış olsa da ülkeler bazında incelendiğinde coğrafya hala dış politika açısından önemli bir faktör olmaya devam etmektedir.

Rusya, Ermenistan, Gürcistan, İran ve Türkiye ile kara sınırı olan Azerbaycan, bulunduğu coğrafi konumu gereği jeopolitik öneme sahip ülkelerden biri olarak kabul edilmektedir. Hazar Denizi'ne kıyası olsa da Hazar'ın okyanuslara bağlantısı olmayan iç su özelliği taşıması, Azerbaycan'ın bir kara ülkesi olma durumunu değiştirmemektedir. Bu durum, diğer kara ülkelerinde olduğu gibi ekonomik ve ticari ilişkilerinde Azerbaycan'ın komşularını transit olarak kullanma zorunluluğunu doğurmaktadır. Aynı zamanda Azerbaycan, doğalgaz ve petrol gibi küresel alanda değerli yeraltı kaynaklarına sahiptir. Bunun yanında hem Asya hem de Avrupa kıtasında toprakları olması sebebiyle stratejik bir konumdadır. Aynı bölgede bulunduğu komşusu Ermenistan ile çatışma ve savaş halinin her zaman olası gözükmesi durumu da coğrafyasının ülkeye sağladığı birçok avantajın yanında bir dezavantaj olarak gösterilebilmektedir (İdan ve Shaffer 2011).

Coğrafyanın ülkenin dış politikası üzerindeki etkisini göstermeyi amaçlayan bu vaka çalışması, belge incelemesine, politika yapıcılarının ve

liderlerin medyada yer alan söylemlerinin analizine, geçmişte yazılan ilgili kaynaklara ve ülkede yaşarken yapılan gözlemlere dayanmaktadır.

Bu çalışma, teknolojik gelişmelere rağmen coğrafyanın dış politika üzerindeki etkisinin yok olmadığını ve coğrafi açıdan dezavantajlı görünen devletlerin avantajlılara göre çok daha kısıtlı politika seçeneklerine sahip olduğunu ve bunun da dış politika kararları üzerinde etkili olduğunu öne sürmektedir. Dört bölümden oluşan çalışma öncelikle literatürde coğrafya ve dış politika ilişkisinin tarihsel gelişimini; sonrasında coğrafya ve coğrafya kavramı ile bağlantılı önemli dış politika terimlerini ele almaktadır. Ardından Azerbaycan'ın parçası olduğu Güney Kafkasya'nın dinamikleri ele alınarak Azerbaycan özelinde coğrafya-dış politika ilişkisine ve ülkenin içinde bulunduğu coğrafyanın, dış politikasında nasıl bir yol çizdiğine odaklanılmaktadır. Bu anlamda çalışmanın coğrafya-dış politika ilişkisi konusunda gelecekteki çalışmalara da kaynaklık edeceği öngörülmektedir.

Literatürde coğrafya-dış politika ilişkisi

Jeopolitik teori savunucuları güç ve ulusal güç kavramlarını ele almaktadır. Amerikan ekolü temsilcilerinden Alfred Thayer Mahan (1840-1914) ve Anglosakson okulun temsilcilerinden Halford Mackinder (1861-1947), coğrafya ile dış politika arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi kurmaktadır (Arı 2018, 175). Mahan, 1890 yılında yazdığı "Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi: 1660-1783" (The Influence of Sea Power upon History: 1660-1783) adlı kitabında deniz gücü kavramını ön plana çıkarmıştır. Mahan'a göre deniz gücü dünyada liderliği getirmektedir (Modelski ve Thompson 1988, 3-4). Mahan, ulusların deniz gücünü etkileyen başlıca koşulları coğrafi konum, doğal üretimler ve iklim açısından fiziksel uygunluk, bölgenin büyüklüğü, nüfus, halkın karakteri ve ulusal kurumlar da dâhil olmak üzere hükümetin karakteri şeklinde sıralamıştır (Mahan 2011, 28-29). Britanya'nın dünya gücü statüsüne çıkmasında deniz gücünün rolünü kanıtlamış ve deniz gücünün unsurlarının aynı zamanda dünya liderliği için gerekli niteliklerden olduğunu da bazı ayrıntılarıyla ortaya koymuştur (Modelski ve Thompson 1988, 9).

Mackinder (1942, 151-173) 1887'de "Coğrafyanın Kapsamı ve Yöntemleri Üzerine" (On the Scope and Methods of Geography)¹ adlı çalışmasında insan ve coğrafya arasındaki etkileşimi ele almıştır. 1904 yılındaki "Tarihin Coğrafi Kalbi" (The Geographical Pivot of History) adlı çalışmasında ise teknolojik gelişmelerle

¹ Mackinder, "Coğrafi koşullar İngiliz ırkını üç çevrede, Britanya, Amerika ve Avustralya'da nasıl farklılaştırdı?" sorusu ile farklı coğrafyaların aynı ırktan insanları farklı davranışlara itebileceğine değinmiştir (Mackinder 1942, 169).

coğrafya arasında bir ilişki kurmuş ve kara gücü ile deniz gücü arasında bir ayırım yaparak özellikle demiryollarındaki gelişmelerin ikisi arasındaki dengeyi değiştirdiğini savunmuştur. 19. yüzyıla kadar deniz gücünün kara gücüne göre üstün olduğunu; fakat 20. yüzyıl teknolojisi ile kara gücünün üstünlüğünün arttığını ileri sürmüştür (Arı 2018, 177, Mackinder 1942, 189-193). Knutsen (2014, 852), coğrafi koşulların devlet davranışları üzerindeki etkisini incelediği makalesinde Mackinder'ın çalışmalarını ve onun "Heartland" (kalbin yeri, kalpgah) tezini ele almıştır. Mackinder'ın 1904'te coğrafyanın devletlerin davranışlarını ve tarihsel olayları etkilediğine dair bir argüman üzerinde durduğu sonucuna varmıştır. Ona göre Mackinder'ın "Heartland" tezi zayıf kabul edilse de; coğrafyanın, yeniliklerle desteklendiğinde devlet davranışını etkilediği düşüncesi daha kabul görmüştür. Böylece doğru şekilde kullanılan teknoloji ve teknolojinin sağladığı yenilikler, hem devletlerin yeteneklerini hem de ulusların bakış açılarını değiştirebilmektedir (Knutsen 2014, 853).

Nicholas J. Spykman'a (1893-1943) göre bir ülkenin dış politikasını coğrafyanın yanında nüfus yoğunluğu, ekonomik yapı, etnik yapı, hükümet şekli gibi birçok unsur etkilemektedir. Ancak tarihte de görüldüğü gibi güçlü devletlerin tarihe adını kazınmış yöneticilerinin bile gelip geçici olduğu dikkate alındığında; Spykman coğrafyanın, değişmez, kalıcı ve ulusal politikanın şekillenmesinde temel faktör olduğu üzerinde durmuştur. Her ne kadar dış politikanın formüle edilmesinde belirleyici tek faktör coğrafya olmasa da dış politika yapıcılarının coğrafyanın sağladığı koşulları göz önünde bulundurarak adım atması gerektiğinin önemi ortadadır (Spykman 1938). Hem asker hem de siyasetçi olan Napolyon Bonapart da coğrafyaya önem atfetmiş ve bir ulusun coğrafyasını bilmenin onun dış politikasını bilmek olduğunu ileri sürmüştür (Brzezinski 1997, 37). Ancak Yves Lacoste (1984, 217-218) aynı fikirde değildir. Bir devletin neden savaş riskini üstlenmeye karar verdiğini anlamak adına, risklerin ve gerilimin en yüksek olduğu bölgelerdeki coğrafi ve jeopolitik yapılandırmaları analiz etmenin gerekli olduğundan bahsetmiş olsa da hâlihazırdaki coğrafi koşulların dış politikayı belirlemediğini savunmuştur.

Ulusçuluğun yükselmesinden itibaren devletler, ya daha büyük topraklara hâkim olmak istemiş; ya da kutsiyet atfettikleri toprakların kaybedilmesi ile milli bir yoksunluk duygusu içine girmiştir. Çünkü toprakların genişlemesi, etkileyecekleri coğrafyanın da genişlemesi anlamına gelmektedir. Bu durum da ülkelerin çatışmasına mahal vererek; uluslararası ilişkilere de çeşitli örnekler sunmuştur (Brzezinski 1997, 37). Her ne kadar teknolojik gelişmeler, bir devletin gücünü etkiliyor olsa da Brzezinski'ye (1928-2017) göre coğrafi konum bir devletin dış siyaset önceliklerinde ön planda yer almaktadır. Aynı zamanda ulusal toprakların büyüklüğü de o ülkenin statüsü ve gücü açısından önemlidir.

Yine Brzezinski'nin dediği gibi bazı devletlerin dış politikasını şekillendirmede toprak anlaşmazlıkları da büyük bir yere sahiptir (Brzezinski 1997, 38). Bu açıdan Azerbaycan, en iyi örneklerden biridir. Bağımsızlığının hemen öncesinde başlayan Dağlık Karabağ Savaşı ve Ermenistan'ın Karabağ topraklarını işgaline son vermek, yıllarca Azerbaycan dış politikasının öncelikli hedefini oluşturmuş ve nihayetinde 2020 yılında bu dış politika hedefine kısmen de olsa kavuşmuştur.

Coğrafya kavramı ve “jeo-”dan türeyenler

Yunanca'da yer anlamına gelen “geo” ile betimleme anlamına gelen “graphie” kelimelerinin birleşmesi ile türetilmiş “geographie” yani yerin tasviri kavramını, ilk defa, MÖ 3. asırda Eratosthenes kullanmış ve Geographika adlı eserini yayınlamıştır (Ünlü 2014, 2). Coğrafya, fiziki ve beşerî olmak üzere iki başlığa daha ayrılmaktadır. Fiziki coğrafya, yerin farklı anlamlandırılmasıyla ilişkili olarak jeopolitik, strateji, milli enerji gibi kavramların ortaya çıkmasıyla siyasi bir boyut da kazanabilmektedir (Durgun 2012, 14). Beşerî coğrafya aynı zamanda ekonomik coğrafyayı da kapsamaktadır. Kurucusu Alexander von Humboldt (1767-1835) olan fiziki coğrafya genel anlamda yeryüzü şekilleri, iklim, sular, canlılar gibi konuları ele alırken; kurucusu Paul Vidal de la Blache (1845-1918) olan beşerî coğrafya ise genel olarak nüfus, yerleşim, siyasi coğrafya, tarihsel coğrafya gibi konuları içermektedir. Aynı zamanda ekonomik coğrafya da beşerî coğrafya ile değerlendirildiğinde ziraat, sanayi, turizm, ulaşım gibi konuları da kapsadığı görülebilmektedir (Doğanay, Özdemir ve Şahin 2012, 2-5).

Beşerî coğrafyanın altında yer alan siyasi coğrafya, mekân ve siyasetin etkileşimini ele almaktadır. Odağına aldığı devletin, iç dinamikleri ile uluslararası ilişkiler ve jeopolitik hareketlilikleri incelemektedir. Jeopolitik kavramından tamamıyla farklı bir anlam barındırmasa da çoğu kez eş anlamlı gibi kullanılması da tam anlamıyla doğru olmayacaktır. Jeopolitik; mekân, iktidar ve tarihsellik bağlarına dayanarak coğrafi olguların önemine eğilerek (Durgun 2012, 15) coğrafya ve dış politika arasında nedensellik bağı kurmaktadır. Buna karşın siyasi coğrafya, coğrafya-dış politika ilişkisini, toplumsal, iktisadi, kültürel ve politik unsurlarla birlikte ele almaktadır (Arı 2018, 170). Friedrich Ratzel'in (1844-1904) 1897'de kaleme aldığı Siyasi Coğrafya (Politische Geographie) adlı eseri, “jeopolitik” kavramını 20. yüzyılda literatüre kazandıran Rudolf Kjellen (1864-1922)'e ilham kaynağı olmuştur (Durgun 2012, 15). Ratzel, siyasi coğrafyayı, mekânsal gerçekler ile siyasi koşullar, olaylar ve gelişmeler arasındaki bağlantıyı inceleyen ve öğreten bir kavram olarak tanımlamıştır (Myklebost 1995, 45). Kjellen ise “coğrafya kaderdir” cümlesiyle tanınan ve coğrafyanın neden olduğu özellikle iklimsel koşulların öncelikle o coğrafyanın insanlarına, siyasetçilerine ve nihayetinde siyasetine etki ettiğini

ileri süren İbn-i Haldun (2013)'un da 14.yüzyılda bahsettiği "organik devlet"² teorisini kullanması ve jeopolitiği icat etmesiyle tanınmaktadır. Kjellen, bu terimi icat etmenin yanında, devletin topraklarının fiziksel karakteri, büyüklüğü ve görelî konumuna işaret ederek, jeopolitiği uluslararası sistemdeki güç konumunun merkezi şeklinde tanımlamıştır. Bu çalışmasının temel önemi de devletlerin diğê devletlerle ilişkilerinde, davranışlarını etkileyen çevresel koşullara yaptığı vurgu olmuştur (Holdar 1992, 319). Kjellen'in Ratzel'den etkilendiği düşünöldüğünde, iki kavramın köklerinin aynı mantıkla oluşturulduğu, hatta jeopolitik ve siyasi coğrafya arasında benzerlik ve farklılık aramak yerine jeopolitiğin siyasi coğrafyanın devamı niteliğinde geliştiği de ileri sürölebilmektedir. Çünkü Jeopolitik başlığı altında toplanan konuların siyasi coğrafya ile büyük oranda örtüştüğü ve coğrafyacıların da Jeopolitiği, Siyasi Coğrafyanın içinde ya da altında konumlandığı görölmektedir (Gürbüz 2010, 10)

Dış politikada önem arz eden bir diğê kavram da "geo" (jeo) kökünden türeyen jeostratejidir. Çünkü coğrafi fırsatların ne ölçüde kullanılacağı hedeflenen stratejiye bağlıdır. Aynı zamanda strateji, belirli siyasi hedeflere ulaşmak için silahlı kuvvetlerin konuşlandırılması ve kullanılmasıyla ilgili de bir düşüncedir. Siyasi hedefler, politika yapıcılar tarafından yapılan seçimlerin bir sonucudur. Bu nedenle coğrafi konuma siyasi ve stratejik bir önem atfedilmektedir. Bu süreçte siyaseti etkileyen coğrafi faktörler, politika yapıcılarının belirli hedefleri tercih etmesinin ve bunları bilinçli bir şekilde stratejik olarak formüle etmeye çalışmasının bir ürünü olmaktadır. Aynı zamanda Sloan ve Gray'in (1999, 3) deyimiyle coğrafya, stratejinin anasıdır da denebilir.

Bir ülkenin dış politikasında coğrafya ile ilgili bir diğê önemli kavram da jeoekonomidir. Genel anlamda jeoekonomi, uluslararası iktisadi ve siyasi ilişkilerde bir bölgenin ya da ülkenin coğrafya ve ekonomisinin stratejik olarak ele alınmasıdır. Jeoekonomi ve jeopolitiğin odağı koyduğu en mühim konu, güç ve gücün kullanımı ile ilişkilidir. Günümüzde ise ulusal gücün önemli belirleyicilerinden biri ekonomidir. Ekonomik kaynaklarını ve nüfus gücünü iyi ölçebilen ülkeler, doğru strateji eşliğinde de kendilerini uluslararası siyasette etkili bir güç konumuna taşıyabilmektedir. Öte yandan güçlü bir ekonominin sürdürülebilirliğini sağlamak da büyük oranda enerji kaynaklarının varlığı ile ilişkilidir (Akpınar ve Başbüyük Summer 2011, 120). Örneğin Rusya, yıllardır doğal gazı Avrupa Birliği ülkeleri karşısında stratejik bir kaldıraç olarak kullanmaktadır.

² İbni Haldun'un devleti canlı bir organizmaya benzettiği "uzviyet teorisi"ni, Kjellen "organismus" yani "organik devlet" olarak geliştirmiştir.

Güney Kafkasya coğrafyasının dinamikleri

Dünyada hem artan nüfus hem de gelişen teknoloji, enerji tüketimini de arttırmaktadır. Bu da özellikle gelişmiş ülkeleri enerji arayışı içine sokmaktadır. Brzezinski'nin de iddia ettiği gibi bu ihtiyaç, ülkeleri rekabete sürüklerken, yayılmacı duyguların tekrar gün yüzüne çıkmasına neden olmaktadır (Brzezinski 1997, 125). Enerji açısından zengin "Avrasya Balkanları" olarak tanımladığı bölgede üçü Güney Kafkasya ülkesi olmak üzere dokuz ülke (beş Orta Asya ülkesi ve Afganistan) vardır. Brzezinski, bölgeyi etnik çatışmaların, siyasi istikrarsızlığın ve sınır sorunlarının aktif olduğu bir yer olarak tanımlamaktadır. Ancak, Orta Asyalı eski Sovyet ülkelerinin aksine Güney Kafkasya ülkeleri için milli yapının güçlü olduğuna ve daha çok dış kaynaklı anlaşmazlıklar sebebiyle güvenlik ortamının bozulduğuna işaret etmektedir (Brzezinski 1997, 125,128). Güvenliği sağlama endişeleri de bu ülkeleri müttefik arayışına itmiş; böylece bölgenin içinde bulunduğu durumdan ve kaynaklarından faydalanmak isteyen diğer aktörler için fırsat doğmuştur.

Şekil 1: Kafkasya Siyasi Haritası (MSB Harita Genel Komutanlığı 2009)

Güney Kafkasya'nın, Güney-Kuzey ve Doğu-Batı ilişkilerini kolaylaştırması; önemli kara, su ve hava yollarının kesişmesinde olması; zengin enerji rezervleri ve farklı medeniyetlerin ve geçmişte rakip olan blokların

bağlantı noktasında yer alması gibi özellikleri, bölgenin siyasi gelişiminde önemli bir faktör olmaktadır (Hasanov 2016, 360, Gachechiladze 2002, 115).

Sovyet döneminde ise Güney Kafkasya, jeopolitik açıdan ilgi çekici bir konumda değildi, çünkü burası, dünyanın en geniş ülkesinin sadece bir parçası olarak anılmaktaydı. Ancak 1980'li yıllarda Hazar Denizi'nin hidrokarbon kaynakları açısından zengin olduğu kanıtlanınca; Güney Kafkasya küresel ekonomi için dikkat çekici bir yere sahip oldu. Sovyetler Birliği'nin çözülmesinin akabinde Rusya, Güney Kafkasya ülkelerindeki güç dengesini hesaba katmak zorunda kaldı. Aynı zamanda bölgedeki devletlerin her biri ile ilgili olarak kendi yaklaşımlarını geliştirdi. Çünkü Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Güney Kafkasya tamamen coğrafi bir kavram olarak nitelendi ve ekonomik veya siyasi bir oluşum içine girmedi (Zhiltsov, Stoll ve Blishchenko 2017). Petrol ile anılan Orta Doğu'ya bir alternatif olmanın yanında, Batı pazarlarına petrol ve gaz dağıtımına elverişli konumu sayesinde jeopolitik bir önem de elde etti. Böylece Hazar petrolüne artan ilgi, bölgedeki üç ülke Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın kendilerini büyük güçlerin Güney Kafkasya'da yarattığı rekabet ortamının içinde bulması ile sonuçlandı. Bölgeye komşu olan güçler Rusya, Türkiye ve İran, bölgeye ilgi gösteren diğer güçlere göre daha avantajlı bir pozisyonda yer alırken ABD de Basra Körfezi'ne bağımlılığını azaltmak ve petrol kaynaklarını çeşitlendirmek adına bir dış aktör olarak bölgede bulunmayı tercih etti (Gachechiladze 2002, 114). Öte yandan AB'nin ve NATO'nun Doğu'ya genişleme hamleleri, bölge ülkelerinin, Batı'nın yeni komşuları olmasının yanında; Avrupa'nın siyasi, askeri ve ekonomik ilgi alanında yer almasını da doğurdu. Bu durum bölgede Batı ile entegrasyona sıcak bakmayan iki önemli güç Rusya ve İran'ı rahatsız ederken Ermenistan da bu iki devletle çoğu kez aynı tarafta yer aldı (Hasanov 2016, 359). Gürcistan ve Azerbaycan ise bağımsız birer devlet olduklarından beri Türkiye ile enerji rezervlerinin işletimi ve Rusya'nın yer almadığı projeler ile alternatif yollardan Avrupa pazarlarına enerji ulaştırılması hususunda ortak girişimler içinde bulundu. Bu girişimlerin en önemlilerinden biri de Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi'ydi. 443 kilometresi Azerbaycan'dan, 248 kilometresi Gürcistan'dan ve 1076 kilometresi ise Türkiye'den geçen 1767 kilometre uzunluğundaki bu hat sayesinde ham petrolün dünya pazarına ulaşması sağlanmaktadır (Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu tarih yok).

2007 yılında devreye giren Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı'nın Şah Deniz sahasının ilk fazında üretilen gaz Gürcistan, Türkiye ve Yunanistan'a ihraç edildi. Öte yandan Tarihi İpek Yolu'nun canlandırılması adına mühim olan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının temeli 2007 yılında Gürcistan'da atıldı. "Bakü-Tiflis-Ceyhan ve "Bakü- Tiflis- Erzurum" boru hatları ve "Bakü- Tiflis- Kars"

demiryolu hattı üç ülke için hem iş birliği göstergesi hem de jeoekonomik açıdan önemli bir fırsat oldu. Aynı zamanda Avrupa, Yakın Doğu ve Orta Doğu arasında jeopolitik açıdan avantajlı olan bu bölgenin doğal kaynaklar açısından da zengin olması, SSCB'nin çöküşü ile ABD, İngiltere, AB, Türkiye, İran, Çin gibi dış aktörlerin bölgede çıkarlarına uygun adımlar atmasına neden oldu (Koryt ve Нурьшев 2021, 105, Hasanov 2016, 361, Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi internet səhifəsi 2021).

Azərbaycan petrol ve gaz açısından Batı'nın odağında bir ülke iken Gürcistan da enerjiyi taşıma konusunda transit bir noktada olduğundan önemlidir. Ermenistan ise enerji açısından zengin olmasa da Rusya'nın yörüngesinde ve onun siyasi desteği ile Dağlık Karabağ'da uzun yıllar işgalci olarak kalan, aynı zamanda ABD'nin stratejik çıkarlarını da gerçekleştirmek adına bölgede parçalayıcı rol oynayan ülkedir (Mammadova 2014). Bu bağlamda bahsedilen ülkeler içinde dış politikada en istikrarsız ve zor durumda olan Ermenistan gözükmektedir. Sırtını bu iki büyük güce dayarken aynı zamanda ikisinin kısılcacında kalmış, bağımlı bir şekilde hareket etmektedir. Bunun yanında hem Azərbaycan'ın hem de Ermenistan'ın içinde bulunduğu Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan (BDT), Gürcistan 2009 yılında ayrılmıştır (CHF 2021).

Azərbaycan bağımsızlığını elde ettikten sonra dış politika stratejilerini belirlerken hem tarihi, dini, kültürel ve etnik bağlarını; hem de ülkenin jeopolitik ve stratejik kaygılarını göz önünde bulundurmıştır. Tarihi ve dini açıdan İran'a yakın olan ülke, Türkiye ile etnik, dilsel ve geleneksel bağlara sahiptir. Öte yandan eski Sovyetler Birliği üyesi olması sebebiyle de Rusya ile tarihi, siyasi ve dilsel bağlar içindedir. Yani yeni bağımsız bir devlet olarak Azərbaycan, dış politika yapımını gerçekleştirirken kendisini bu 3 ülkenin çemberinde bulmuştur. Bu da ülkenin dengeli bir dış politika tercih etmesine neden olmuştur (Mehdiyeva 2003, 271).

Dağlık Karabağ ekseninde jeopolitik ve jeostratejik hamleler ve Azərbaycan dış politikasına yansımaları

Azərbaycan, Avrasya kıtasında, Güney Kafkasya bölgesinde yer alan ve Hazar'a kıyısı olan ülkelerden biridir. Azərbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan oluşan Güney Kafkasya'nın en büyük yüz ölçümüne sahip ve ekonomik açıdan da en gelişmiş ülkesidir. Azərbaycan'ın yüzölçümü 86,6 bin km² ve nüfusu 10 269 696³'dür. Güneyden İran'a 765 km, Türkiye'ye 15 km; kuzeyden Rusya'ya 390 km, kuzeybatıda Gürcistan'a 480 km ve batıda Ermenistan'a 1007 km uzunluğunda

³ 27.11.2021'de <https://www.worldometers.info/world-population/azerbaijan-population/> sitesinden elde edilen en güncel sayıdır.

sınırı vardır (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi President Kitabxanası, 36-38). Aynı zamanda Hazar Denizi dolayısıyla Rusya, İran, Kazakistan ve Türkmenistan ile de deniz sınırı bulunmaktadır. Politik açıdan konumunu ise coğrafi konumu gibi değişmez değildir. Çünkü sahip olduğu ekonomik, askeri, politik vb. kaynakları nasıl kullandığı ve nasıl hamleler yaptığı ile de ilişkili olduğundan dinamiktir. Azerbaycan'ın jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik durumunu Asya ile Avrupa arasında bir noktada olması, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, iklim özellikleri, demografik karakteristiği gibi unsurlar belirlediği gibi sınır komşuları, sınır bölgelerinde yaşayan nüfusun özyapısı, komşularının jeopolitik faaliyetleri de etkilemektedir (Hasanov 2016, 116-117). Yani jeopolitik çevre etkeni, devletlerin "jeo-statüsü"nü belirlemenin yanında ulusal güvenlikleri açısından doğru hamleler yapmalarını da gerektirmektedir. Nitekim bağımsızlık öncesi de Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ bölgesinin sonrasında, komşusu Ermenistan işgaliyle çatışma alanına dönmesi buna bir örnektir. Bu durum iki ülkenin dış politika stratejilerini uzun yıllardır meşgul etmektedir ve meşgul etmeye devam edecek gibi gözükmektedir.⁴

SSCB'nin çöküşünün bir mirası olarak kalan Dağlık Karabağ sorunu, uzun yıllardır istikrarsız ateşkesler eşliğinde devam etmişti. 1988'den ilk ateşkesin gerçekleştiği 1994 yılına dek Azerbaycan-Ermenistan çatışmalarında iki taraf da çok sayıda kayıp verdi. SSCB'nin çözülme sürecinin ardından bu sorun, bir iç sorun olmaktan çıkarak bu iki bağımsız devletin sorunu haline geldi. Akabinde ikisinin de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)⁵ üyeliğine geçmesiyle; artık bu problem, uluslararası bir platforma taşınmış oldu. Kısa bir süre sonra iki ülke Birleşmiş Milletler (BM) üyeliğine de kabul edildi. BM Güvenlik Konseyi'nde veto hakkı olan ABD, Rusya, Fransa ve bir ihtimal Çin'in desteği ile sorunun kendi adına olumlu sonuçlanacağını düşünen Ermenistan, Dağlık Karabağ sorununun BM'de ele alınmasını tercih ediyordu. Azerbaycan ise bu sebepten BM'de adil bir çözüme ulaşamayacağını düşündüğünden; AGİT çerçevesinde sorunun ele alınmasına daha sıcak bakıyordu. Rusya ise o dönemde bir dış gözlemci gibi davranarak hareketsizliğini sürdürmüş olsa da 20 Şubat 1992'de iki ülkenin Dışişleri Bakanları ile bir araya gelerek arabulucu oldu ve

⁴ 2020 yılında Karabağ'da yaşanan çatışmalar sonunda çok defa Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes olsa da Azerbaycan'a göre Ermeni tarafının, Ermenistan'a göre Azerbaycan tarafının taciz ateşleriyle ateşkes bozulmuştur. Son olarak Kasım 2020'de Azerbaycan'ın zaferini kabul etmek zorunda kalan Ermenistan, Rusya'nın da arabuluculuğu ile anlaşmak üzere masaya oturmuş ve 3 ülke arasında antlaşma imzalanmıştır.

⁵ Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), 1994 yılında uluslararası bir organizasyon haline gelerek; adını AGİT olarak değiştirmiştir (TC Dış İşleri Bakanlığı tarih yok).

çatışmaların durdurulmasına yönelik kararlar alınmasına önyak oldu. Ancak dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı ve Rusya yanlısı politikalar sürdürmeyi tercih eden Ayaz Muttalibov'un, Ebülfez Elçibey⁶'in kurucusu olduğu Azerbaycan Halk Cephesi tarafından istifaya çağrılması, mecliste BDT'ye katılma talebinin onaylanmaması, SSCB'ye olan borcun yok sayılması gibi durumlar, Rusya'nın Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ın yanında yer almasına ve Dağlık Karabağ sorununu, bölgede kendi nüfuzunu arttırmak için kullanmasına neden oldu. Azerbaycan'ın bağımsızlığından, 1992 Şubat ayına dek Ermenilerce, Dağlık Karabağ'da Azerbaycanlıların yaşadığı 10 köy işgal edildi. 25-26 Şubat 1992'de de Ermenistan ve Azerbaycan resmi makamlarının tespitine göre bölgede bulunan 366. Rus Motorize Piyade Alayı, Hocalı Katliamı'nın sorumlularından biri olarak gösterildi (İşyar 2020, 29-34). Birkaç başarısız arabuluculuk girişiminden sonra, Mayıs 1994'te Rusya, başarılı bir şekilde uygulanmasa da kalıcı bir ateşkes sağlamayı başardı. Nihai çözüme ilişkin müzakereler, Rusya ve ABD'yi içeren çokuluslu bir koalisyonun himayesinde başlatılmış olsa da gerçek anlamda büyük bir ilerleme kaydedilmedi (King 2008, 2014). İki ülke arasındaki savaş ortamına resmen ara verildi, ancak ateşkes defalarca ihlal edildi.

Dağlık Karabağ'ın işgali sonrası bir milyondan fazla Azerbaycanlı qaçkın (mülteci) ve mecburi göçkünün (yerinden edilmiş) başkent Bakü dâhil ülkenin çeşitli bölgelerine yerleşmesi, olumsuz şartlarda barınmaya başlamalarıyla sonuçlandı. Bu durumu, dönemin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, çözülmesi gereken en önemli iç sorunlardan biri olarak gördü ve Dağlık Karabağ'ın geri alınmasını da dış politika hedeflerinde ön sıraya koydu (Özsoy ve Sipahi 2017, 104). Aynı zamanda Haydar Aliyev, dengeli ve Azerbaycan'ın çıkarlarına uygun çok yönlü bir dış siyaset sürdürmeyi seçti (Memedov 2017, 245).

Dağlık Karabağ Sorunu, 1992'den bu yana Rusya, ABD ve Fransa olmak üzere üç eş başkan tarafından yönetilen AGİT Minsk Grubu çerçevesinde çözülmeye çalışıldı. Ancak anlaşmazlığın barışçıl bir şekilde son bulması için müzakereler yapılmış olsa da çözüm yolu bulunamadı (Риа Новости 2021). 1994 yılında kabul edilen ateşkesin ardından, ateşkes ihlalleri çok defa tekrarlandı. "4 gün Savaşı" olarak nitelenen 2-5 Nisan 2016 tarihleri arasında gerçekleşen çatışmalar, ateşkes sonrası gerçekleşen en büyük çatışmalardan biri oldu. İki

---

⁶ Muttalibov'un devrilmesinin ardından yönetime gelen Elçibey'in Türkçü imajı, Türkiye ve Batı Avrupa taraftarı; Rusya ve İran karşıtı dış siyaset sürdürmesi ve akabinde Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgal edilmesi, yönetimi başarısızlığa götürmüştür. Akabinde Elçibey görevi bırakmıştır (Memedov 2017). Yerine geçici olarak Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanı Haydar Aliyev gelmiş ve Milli Meclis'te erken seçim kararı alınmıştır (Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi 1993).

taraf da çok sayıda kayıp verdi ve yine Rusya'nın arabuluculuğu ile taraflar ateşkes için masaya oturdu (Ceferov ve Aslanlı 2016, 255). Ancak sonrasında da güvenlik ortamını bozacak provokasyonlar devam etti.

Temmuz 2020'de daha evvel hiç çatışmanın yaşanmadığı Azerbaycan-Ermenistan sınırındaki Tovuz'da çatışmalar ortaya çıktı. İki taraf da birbirini ateşkesi bozmak ile itham etti ve 44 gün süren savaş başladı. Bu savaş neticesinde Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarından Şuşa ve 7 rayon⁷ (şehir) kurtarıldı. Nihayetinde Azerbaycan ve Ermenistan, Rusya'nın arabuluculuğu eşliğinde 10 Kasım 2020'de ateşkes imzaladı. Anlaşmaya göre bu savaşın kazananı sadece Azerbaycan olmadı. Rusya da barışı koruma adına bölgede başta 5 yıl, eğer sürenin bitmesinden 6 ay evvel bir itiraz olmaması durumunda, tekrarlayan 5 yıllar şeklinde bölgede kalmaya devam edecektir (Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации 2020). Bu durum aynı zamanda Azerbaycan ile Ermenistan'ın ikili ilişkilerini Rusya olmadan geliştirebilme ihtimalinin de önünde engel olarak gözükmektedir. Savaş sonrası Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye'nin de Rusya gibi barış gücünü bölgede bulunduracağından söz etmiş olsa da Türkiye'nin adı bu anlaşma metninde yer almamıştır. Ancak bölgede ateşkesin gözlemlenmesi adına kurulacak ortak merkez için 11 Kasım 2021'de Türkiye ve Rusya arasında mutabakat imzalanmıştır⁸ (Sputnik Türkiye 2021). 1. Dağlık Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'a destek veren Rusya'nın bu savaşta taraf olmaması, savaşın gidişatını Azerbaycan lehine değiştirmiştir. Azerbaycan da sahip olduğu askeri teknolojiyi etkin kullanarak savaşta Ermenistan'a üstünlük sağlamış ve kaybedilmiş topraklarının büyük kısmını geri almıştır. Azerbaycan, Harop insansız kamikazelerden, Azerbaycan-İsrail ortak yapımı "Zerbe" dronlarından ve Türk yapımı Bayraktar TB2 insansız hava araçlarından faydalandı. Ayrıca Azerbaycan ordusunun zarar verdiği ve ganimet olarak ele geçirdiği Ermenistan askeri araç-gereçlerinin değerinin en az 3,8 milyar dolar olduğu ileri sürülmüştür (Virtual Qarabağ İnformasiya – Kommunikasiya Texnologiyaları Mərkəzi 2020).

Ateşkes antlaşmasında Azerbaycan adına önemli fırsatlar doğuracak 9. Madde dikkat çekicidir. Bu maddeye göre Nahçıvan ile Azerbaycan, Ermenistan üzerinden inşa edilecek olan Zengezur Koridoru (Nahçıvan Koridoru) aracılığıyla kara ve demir yolu bağlantısını sağlayabilecektir. Aynı zamanda Nahçıvan ile kara bağlantısının tekrar sağlanması, Azerbaycan ve Türkiye

⁷ Cebrayıl, Fuzili, Zengilan, Qubadlı, Ağdam, Kelbecer, Laçın (Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi 2020).

⁸ Türkiye-Rusya Ortak Merkezi, Ağdam'da 30 Ocak 2021'de faaliyete geçti.

arasındaki ulaşım ve ticaret ağını rahatlatacakken İran'ın bölgesel ulaşım ağlarında oynadığı rolü azaltabilecektir (Khorrami 2020). Çünkü bu koridor sayesinde şimdiye kadar Bakü'den izole edilmiş Nahçıvan'a yapılan bir sevkiyatın Kuzey İran'ı geçme zorunluluğu da ortadan kalkacaktır. Bu da İran'ın geçiş ücretlerini kaybetmesine neden olacaktır ve bölgedeki stratejik dengenin değişeceğini düşündürmektedir (Khorrami 2020). Bunun yanında İran'da yaşayan Azerbaycanlı azınlıklar dolayısıyla güçlü bir Azerbaycan'ın, ülkesindeki Azerbaycanlı azınlıkları da cesaretlendireceği düşüncesi, İran'ın Azerbaycan'ı dengeleme adına Ermenistan'ı desteklemesine neden olmuştur (Ahmadzade 2021). Öte yandan 1993 yılından bu yana Ermenistan-Azerbaycan sınırının kapalı olması, Gürcistan'ın bölgede önemli bir transit merkezi olarak konumlanmasını sağlamıştır. Ülke, kara ve demiryolu aracılığıyla Türk ve Batı ticaretini Bakü, Erivan ve Orta Asya'ya taşımaktadır. Ancak Zengezur koridorunun açılması, alternatif bir güzergâh oluşturacağından Gürcistan'ın da İran gibi ekonomik ve stratejik açıdan kayba uğraması olası gözükmektedir (Waal 2021, 7).

Zengezur Koridoru'nun faaliyete geçmesiyle, Sovyet döneminde olduğu gibi Ermenistan, Moskova'ya Nahçıvan üzerinden ulaşım sağlayabilecek ve İran'la da demiryolu bağlantısı kurabilecektir. Türkiye için ise bu koridor, Azerbaycan'a doğrudan ulaşım ve oradan da diğer Türk Cumhuriyetleri'ne kesintisiz kara ulaşımı anlamına da gelmektedir. Bu açıdan Zengezur koridoru bölge ülkeleri açısından birçok avantaj ve alternatif oluşturacaktır (Eletek 2021, Sadık 2021). Ateşkes anlaşmasına göre Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'a ulaşması için açılan Laçın Koridoru karşılığında; Azerbaycan'ın Ermenistan üzerinden Nahçıvan'a Zengezur Koridoru ile geçişi sağlanacaktır. İki koridorun güvenliğinden de Rusya sorumlu olacaktır. Bu sayede Rusya, Laçın ve Zengezur koridorlarının denetimini elinde bulundurarak bölgedeki tüm transit, ulaşım ve enerji hatlarını şekillendirebilecektir. Bu da Moskova'ya jeostratejik bir fırsat sunmaktadır (Keskin 2021). Zaten Rusya'nın bölgedeki başlıca amacı da baskın bölgesel güç olarak kalarak başta ABD, NATO ve AB olmak üzere diğer aktörleri bölgenin dışında tutmaktır. Karabağ'a Rus barış güçlerinin yerleşmesiyle birlikte de Güney Kafkasya'nın üç ülkesinde de artık askerleri bulunmaktadır (Meister November 2021, 5). Türk-Rus Ortak Gözlem Merkezi aracılığıyla Türkiye, bölgede Rusya'yı dengeleyici bir güç olarak görülse de özellikle ulaşım koridorlarının denetimi, Rusya'nın bölgedeki gücünü arttırmaktadır. Öte yandan yatırıma ve ticarete odaklı Çin için de yeni koridorun açılması, Kuşak ve Yol Girişimi için yeni bir rota anlamına geldiğinden cazip görünmektedir. Çin'in Azerbaycan'daki büyükelçisi Go Min de diğer büyükelçilerle birlikte gittiği Şuşa

gezisinde bunu dile getirmiştir (Abrahamyan 2021). Ancak Dağlık Karabağ Savaşı'nda Çin, tarafını belli etmemiştir (Yau 2021).

Dağlık Karabağ Savaşı'nda bazı ülkeler destekledikleri tarafı açıkça belli etmiştir. Azerbaycan'ı Türkiye, İsrail⁹ ve Pakistan söylemleriyle açıkça desteklemiştir.¹⁰ Hatta İsrail'in Azerbaycan'ı desteklemesi yüzünden Ermenistan protesto amacıyla Tel Aviv'deki büyükelçisini geri çekmiştir (Mamo 2021). 44 günlük savaş döneminde Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri daha çok güçlenirken, Haydar Aliyev'in "biz bir millet, iki devletiz" sözü Azerbaycan sokaklarında daha çok işitilir oldu. Bunun yanında Ermenistan, Türkiye'nin de Azerbaycan ile savaşta yer aldığını iddia etse de Cumhurbaşkanı İlham Aliyev böyle bir durumun olmadığını net bir şekilde söyledi. Azerbaycan'a bu savaşta manevi desteğini daima vurgulayan ve gerektiğinde askeri olarak da destek olabileceğini belirten diğer ülke de Pakistan olmuştu. Pakistan, SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Ermenistan'ı tanımayan tek ülkeydi. 2015 yılında ise Ermenistan'ın Azerbaycan'a ait topraklardan çekilmesi şartı ile bağımsızlığını tanıyabileceğini belirtmişti (Rajabova 2015). Pakistan baştan beri Ermenistan'a karşı Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunmuştur ve Azerbaycan da Pakistan'ın Keşmir sorunundaki tutumunu desteklemiştir (Senate of Pakistan Promoting Pakistan's Defence through Development and Democracy 2013, 64). Diğer taraftan Dağlık Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'a en açık desteğini Fransa gösterdi ve Birleşmiş Milletler'in onay vermesi halinde askeri yardım göndermeye hazır olduğunu belirtti (Mamo 2021). Bunun yanında Dağlık Karabağ'daki Ermenileri desteklemek için Ermeni Örgütleri Koordinasyon Konseyi'nin öncülüğünde Paris'te gösteriler düzenlendi ve savaş Azerbaycan ve Ermenistan arasında olmasına rağmen; Türkiye de Ermenilere karşı savaşta yer alıyor iddialarıyla açıkça hedef gösterildi (Moscovenko 2020). Bölgesel güçlerden biri olan İran¹¹, açık bir şekilde bu savaşta taraf olmasa da Azerbaycanlıların yaşadığı Erdebil'de, Azerbaycan'a destek için toplananlara müdahale etti (Euro News 2020). Bunun yanında Azerbaycan'ın zaferinin İran topraklarındaki Azerbaycanlıları cesaretlendirerek, onları ayrılıkçı eylemlerde

⁹ Azerbaycan'ın ithal ettiği silahların yüzde 60'ı İsrail'den, yüzde 31'i Rusya'dan ve yüzde 3,2'si de Türkiye'dendir (Yeni Avaz 2020).

¹⁰ Azerbaycan halkı da bu üç ülkenin desteğine, birçok sokağına Azerbaycan bayrağının yanında bu ülkelerin bayrağını da asarak karşılık vermiştir.

¹¹ İran, toplam nüfus dışında yaşayan diğer halkların nüfusunu açıklamadığından; ülkede yaşayan Azerbaycan Türklerinin resmi sayısı bilinmemektedir. Ancak 2012 yılında İran Dış İşleri Bakanı Ali Ekber Salehi Türkiye'ye yapmış olduğu resmi ziyaret sırasında İran'da halkın yüzde 40'nun Türk dili konuştuğunu belirtmiştir (Turkish Urmia 2012). Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin Güney Azerbaycan şubesinin yöneticisi Sayman Aruz da İran'da 40 milyondan çok Azerbaycanlı yaşadığını iddia etmektedir (Sfera.az 2021).

bulunmaya itebileceği düşüncesi de baştan beri İran'ı rahatsız etmiş ve daha savaşın başlarında İran Dışişleri Bakanlığı savaşın iki tarafına da savaşı sonlandırmaları için çağrı da bulunmuştu. Akabinde İran'ın Ermenistan'a lojistik destek sağladığı iddiaları da gündeme gelmişti (Başar 2020). AGİT Minsk Grubu'nun eş başkanlarından, Donald Trump yönetimindeki küresel güç ABD ise bu savaşa yeterince ilgi göstermedi ve tarafsızlığını koruyarak iki tarafı da barışçıl bir çözüm yolu bulmaya davet etti. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, iki ülkenin dışişleri bakanları ile ayrı ayrı görüştü (Welt ve Bowen 2021). Bunun yanında Demokrat Parti temsilcisi ve ABD Temsilciler Meclisi İstihbarat Komitesi üyesi Adam Schiff başta olmak üzere, Frank Pallone Jackie Speier ve 46 Temsilciler Meclisi Üyesi, Dışişleri Bakanı Pompeo'ya 1 Ekim 2020'de Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışma ile ilgili endişelerini belirten bir mektup yazdı. Ancak ABD yönetiminin aksine bu üyeler, Azerbaycan'ın saldırgan bir tutum sergilediğini ve bu hususta gerilimi azaltmak adına tüm diplomatik araçların kullanılmasını talep ettiler ve tarafsız bir dil kullanmadılar. Aynı zamanda Azerbaycan'ı Türkiye'den maddi yardım ve teşvik almakla itham ettiler ve Türkiye'nin bu savaşta yer almasının ABD'nin ulusal güvenlik önceliklerine zarar vereceğini iddia ettiler (Schiff ve v.d. 2020). ABD'de başkanlık seçim yarışı sürerken demokrat aday Joe Biden¹² da Trump yönetiminin çatışmalar karşısında sessiz kalışını elleştirmiş ve Azerbaycan'ın askeri bir çözüm getirme çabalarına tolerans gösterilmemesi gerektiğini ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı süresiz olarak işgal edemeyeceğini, çatışmalara kalıcı bir çözüm getirilmesi gerektiğini vurgulamıştı (Biden-Harris Democrats 2020).

Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan'ın 44 günlük savaş sonunda hukuken sahip olduğu, Ermenistan tarafından işgal edilmiş topraklarını tekrar ele geçirmesi ve Rusya'nın aracılığıyla çözülmüştür. Akabinde imzalanan antlaşmadaki kararların uygulamaya geçmesiyle de bölgede jeopolitik ve jeostratejik açıdan dengelerin değişeceği beklenmektedir.

Azerbaycan petrol ve gazının jeoekonomik boyutları

Azerbaycan, Hazar Denizi'ne kıyıdaş bölgenin petrol ve doğalgaz açısından en zengin ülkesidir. Petrol ve doğal gaz zenginliği, Azerbaycan'ın özellikle başkenti Bakü'nün kent kimliğine de tesir etmiştir. Daha 7. asırda Alban Vakayinaməsi'nde bölgenin yer altı kaynaklarından ve Hazar Denizi'nde bulunan petrol, altın, gümüş gibi kaynakların çeşitliliğinden bahsedilmiştir. Tarihsel arka planıyla Bakü petroleri, şehir üzerinde etkili ve dönüştürücü bir

¹² 20 Ocak 2021'de 46. ABD Başkanı olarak göreve başlamıştır.

dinamik olmuştur. Bu da Bakü tarihi ile petrol tarihinin birbiriyle etkileşim içinde olduğunu düşündürmektedir (Bayrakdar 2020, 3394-3396). Büyük parçadan küçük parçaya doğru ilerlendiğinde öncelikle Avrasya'yı, onun bir parçası Güney Kafkasya'yı, Azerbaycan'ı ve nihayetinde başkenti Bakü'yü jeoekonomik anlamda öne taşıyan ve uğruna savaşlar verilen petrol ve doğal gaz varlığıydı. Bu varlığın nasıl değerlendirildiği veya değerlendirileceği de ülkenin stratejisini göstermekteydi.

Haydar Aliyev, bağımsız Azerbaycan'ı gelişmiş, güçlü, refah içinde bir devlete dönüştürmek ve gelecekteki siyasi ve ekonomik yeniliklerin de köklü dönüşümünü sağlamak için ülkenin en önemli yer altı kaynaklarından biri olan petrolün stratejisini oluşturdu. Bu strateji Azerbaycan'ın petrol sahalarının geliştirilmesinde, yabancı yatırımcıların katılımını sağlarken ham petrolün taşıma yollarının çeşitlendirilmesini, petrolden elde edilecek gelirin etkin şekilde yönetimini ve Azerbaycan'ı yeni bir gelişim kademesine taşıyacaktı. 20 Eylül 1994'te siyasi, stratejik ve iktisadi önemi nedeniyle Azerbaycan için en önemli anlaşmalardan biri sayılan "Əsrin müqaviləsi" yani "Yüz yılın Sözleşmesi" imzalandı. 7,4 milyar dolarlık bu sözleşme ile Hazar Denizi'nin Azerbaycan'daki bölümünde yerleşen ve ilk tahminlere göre petrol rezervi, 511 milyon ton; sonraki değerlendirmelere göre ise 1 trilyon tondan fazla olduğu düşünülen Azeri, Çıracık ve Güneşli Petrol yataklarının bir kısmının 7 ülkeden¹³ 11 uluslararası petrol şirketi¹⁴ ile ortak geliştirilmesi ve üretimin bölüşülmesinin adımı atıldı (Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi internet səhifəsi 2021). Akabinde 1997 yılının sonlarında Bakü-Novorossiysk boru hattı yoluyla Karadeniz'e petrol ihraç edilmeye başlandı. Aralık 1999'da da Azerbaycan petrolüyle dolu ilk tanker dünya pazarlarına sunuldu. Temeli 2002 yılında atılan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ise 2006 yılında faaliyete başladı.

Hazar Denizi¹⁵ üzerinde 1991 yılına kadar sadece Sovyet Rusya ve kısmen İran söz sahibiydi. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsız birer devlet olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan da Hazar Denizi üzerinde söz sahibi oldu (Özsoy 2019, 462). Böylece yeraltı kaynakları açısından zengin Azerbaycan'da üretilen gazın yaklaşık yüzde 95'i, petrolün de yaklaşık yüzde

¹³ Azerbaycan, ABD, Büyük Britanya, Rusya, Türkiye, Norveç ve Suudi Arabistan.

¹⁴ Amoco, BP, McDermott, UNOCAL, SOCAR, Lukoil, Statoil, Türkiye Petrolleri, Pennzoil, Ramco, Delta.

¹⁵ Yaklaşık olarak petrol rezervinin 50 milyar varil, doğalgaz rezervinin ise 9 trilyon metreküp olduğu tahmin edilen Hazar'ın yıllar süren statü sorunu 12 Ağustos 2018'de 5 kıyıdaş ülkenin Kazakistan'ın Aktau kentinde Hazar'ın yasal statüsünü belirleyen anlaşmayı imzalamasıyla çözüldü. Bu anlaşma ile Hazar'a özel bir statü verilse de anlaşma metninde "Hazar Denizi" olarak yer aldı (Convention on the Legal Status of the Caspian Sea 2018, Raimbekova 2018).

67'si Hazar'dan çıkarıldı (Dövlət Dəniz Agentliyi 2021). Azərbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Rusya'nın en önemli önceliği de Hazar Denizi'nde bulunan petrol ve doğal gaz hatlarının denetimini sağlamak ve eski Sovyet topraklarındaki etkinlik ve mevcudiyetini korumaya çalışmak oldu. Petrol ve doğal gaz kaynaklarıyla jeopolitik bakımdan oldukça önemli olan Azərbaycan'ın Moskova'nın hâkimiyetinde olmaması, Orta Asya devletlerinin bağımsızlığını korumanın yanında Rusya'nın enerji üzerindeki kontrolüne ve egemenliğine de sınır koydu. Azərbaycan'ın, Rusya kontrolünde olmayan boru hatlarıyla Batı pazarına bağlanmasıyla, enerji zengini Orta Asya ile yüksek enerji tüketimi olan ekonomilerin buluşması kolaylaştı. ABD ise Rusya'yı ekarte ederek petrol boru hatları projesiyle ve güçlü petrol şirketleriyle bölgede faal olmaya çalıştı. Hazar Denizi'ndeki zengin petrol ve doğalgaz yataklarının uluslararası petrol şirketleri tarafından işletilmesiyle bu bölge, ABD ve batılı ülkelerce oldukça değerli görüldü. Çünkü Dünyada, Orta Doğu'dan sonra özellikle Kafkasya'da en önemli enerji sahası olarak bu coğrafya gösterilmekteydi (Harunoğulları 2016, 136, Brzezinski 2005, 72)

Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki Azeri, Çırac ve Güneşli sahalarının ortak geliştirilmesi ve üretim paylaşımına ilişkin bir diğer antlaşma, "Yeni əsrin müqaviləsi" (Yeni yüzyılın antlaşması) 14 Eylül 2017'de Bakü'de imzalandı. Böylece Azeri-Çırac-Güneşli petrol bloğunun geliştirilmesinde yeni bir dönem başladı. Antlaşmayı Azerbaycan Hükümeti adına SOCAR imzalarken diğer taraflar BP(İngiliz), Chevron (Amerikan), IMPEX (Japon), eski adıyla Statoil, yeni adıyla Equinor (Norveç), ExxonMobil (Amerikan), Türkiye Petrolleri, ITOCHU (Japon) ve ONGC Videsh (Hindistan) şirketleri oldu. En çok pay sahibi yüzde 30,37 ile BP projenin operatörü olarak devam ederken anlaşma 2050 yılına kadar uzatıldı ve Azerbaycan'ın buradaki petrolden alacağı pay yüzde 11'den yüzde 25'e çıkarıldı. Petrol karının ise yüzde 75'i Azerbaycan'a bırakıldı (Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi internet səhifəsi 2021, Szymczak 2021). Bu antlaşma aynı zamanda ülkenin siyasi ve ekonomik güvenliği için ek garantiler, yeni yatırımlar, GSYİH açısından büyüme, yeni iş olanakları ve sosyal refahın gelişiminde yeni bir aşama anlamına da gelmekteydi. Ayrıca güvenilir bir transit ülke haline gelen Azerbaycan'dan, Hazar Denizi'nin doğu kıyılarında bulunan ülkeler, hidrokarbon kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştırırken Rus şirketleri de ülkenin Hazar sektöründen petrolü Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını kullanarak uluslararası pazarlara taşıyabilmektedir (Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi internet səhifəsi 2021). Azerbaycan'ın kanıtlanmış gaz rezervleri 2,6 trilyon metreküp; öngörülen rezervler ise yaklaşık 3 trilyon metreküptür. Sadece Umid sahasının potansiyelinin 200 milyar metreküpten fazla olduğu düşünülmektedir. Azerbaycan gazı, TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru

Hattı) ve TAP (Trans Adriyatik Boru Hattı) projeleri vasıtasıyla Türkiye ve Avrupa pazarlarına ulaşmaktadır (Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi internet səhifəsi 2021). Böylece Azərbaycan petrol ve gaz sayesinde jeoekonomik açıdan avantajlar elde etmektedir.

Sonuç

Coğrafya-dış politika ilişkisinin farklı yüzyıllarda çeşitli aralıklarla ele alınmış ve genel olarak coğrafyanın değişmez olduğu kanısına varılmıştır. Bu sebeple sınırları belirlenmiş ülkeler için coğrafyanın sağladığı avantajları iyi değerlendirmek ve dezavantajlardan korunmak, dış politika stratejilerini belirlemede yol gösterici olacaktır. Nitekim Güney Kafkasya'da güvenlik ortamının bozulmasındaki tek faktörün bölge ülkelerinin ikili ilişkileri olmadığı da görülmüştür. Özellikle Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasında, hala bir oyun kurucu olduğu anlaşılmaktadır. Bölgenin büyük gücü Moskova'nın hamleleri açısından satrançtaki vezirden farkı yoktur ve diğer ülkeler ancak sınırlı hamleler ile ona karşılık verebilmektedir. Rusya'nın kendi çıkarlarına göre bir savaşı ya da barışı başlatabileceği de açıktır ki Birinci Dağlık Karabağ Savaşı (Şubat 1988-Mayıs 1994) ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı (27 Eylül- 10 Kasım 2020) bunu göstermektedir.

90'lı yıllardaki Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda, Azərbaycan'ın Rusya karşıtı politikalar sürdürmesinin Azərbaycan'a zarar verdiği görülmüştür. Coğrafyası gereği dengeli ve çok yönlü dış siyasete geçişin ülkenin çıkarlarını desteklediği anlaşılmıştır. İkinci savaşta ise Rusya'nın taraf olmaması ile Azərbaycan kendi gücünü kanıtlamıştır. İki savaşta da arabulucu olarak masaya oturmuş olan Rusya, 2020 yılındaki savaş sonrasında barış gücü birlikleri ile Dağlık Karabağ'a yerleşmiş ve iki ülkeyi de yakından izleme fırsatı elde etmiştir. Bunun yanında Azərbaycan ile Ermenistan arasında uzun yıllardır devam eden çatışmalar, Bakü'nün askeri ve siyasi stratejilerini belirlemede etkili olmuştur.

Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz açısından zengin olması dış politikadaki seçimlerini etkileyen bir diğer unsurdur. Türkiye başta olmak üzere Avrupa ülkeleri ile enerji iş birliği içinde bulunan Bakü'nün, Rusya'ya alternatif projeler geliştirdiği de görülmüştür. Özellikle son yıllarda bu kaynakların taşınmasında söz sahibi de olan Azerbaycan, bir yandan küresel enerji politikası etkilerken diğer yandan jeoekonomik kazanımlar da elde etmektedir. TANAP gibi Avrupa'nın enerji ihtiyacını karşılamaya yönelik projelerle Bakü, bölgesel ve küresel alandaki etkinliğini ve önemini artırma fırsatı yakalamıştır.

Sonuç olarak Azerbaycan dış politikasını şekillendiren unsurların coğrafyanın sağladığı kazanımlar ve kayıplarla ilişkili olduğu; ülkenin kaderini etkilediği görülmektedir.

Kaynakça

- Abrahamyan, P. 2021. *Was China All Innocent During the 2020 Artsakh War?* 6 Eylül. <https://evnreport.com/opinion/was-china-all-innocent-during-the-2020-artsakh-war/> (erişildi: Ocak 5, 2022).
- Ahmadzada, R. 2021 *Shaping the Region: The New Geopolitical Realities in the South Caucasus Following the Karabakh War.* 16 Mart. <https://thegeopolitics.com/shaping-the-region-the-new-geopolitical-realities-in-the-south-caucasus-following-the-karabakh-war/> (erişildi: Nisan 22, 2022).
- Akpınar, E. ve Başbüyük, A. 2011 «Jeoekonomik Önemi Giderek Artan Bir Enerji Kaynağı: Doğalgaz.» *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 6, no. 3 (Summer): 119-136.
- Arı, T. 2018. *Uluslararası İlişkiler Teorileri.* 9. Baskı. Bursa: Aktüel.
- Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi. 2020. *İşğaldan azad edilmiş şəhər və kəndlərimiz.* 1 Aralık. https://azertag.az/xeber/İsgaldan_azad_edilmis_seher_ve_kendlerimiz-1622227 (erişildi: Mart 31, 2022).
- Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi internet səhifəsi. 2021. *Neft və qaz layihələri.* <https://president.az/az/pages/view/azerbaijan/contract> (erişildi: Kasım 25, 2021).
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu. *Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri.* tarix yok. <https://www.oilfund.az/projects/1> (erişildi: Ocak 15, 2022).
- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi. 1993. «Azərbaycan Respublikası Prezidentinin növbədənənar seçkilərinin keçirilməsi haqqında.» *Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi aktların vahid elektron bazası.* 1 Eylül. <http://www.e-qanun.az/framework/8548> (erişildi: Ocak 2, 2022).
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası. Tarih yok. «Ümumi məlumat.» *PREZİDENT KİTABXANASI.* <https://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl1.pdf> (erişildi: Kasım 27, 2021).
- Başar, U. 2020. *ANALYSIS - Is Iran one of the losers of the Karabakh War?* 26 Kasım. <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-is-iran-one-of-the-losers-of-the-karabakh-war/2056842> (erişildi: Ocak 5, 2022).
- Bayrakdar, O.K. 2020. «Bir Dönüşüm Dinamiği Olarak Petrolün Bakü Şehir Kimliğine ve Şehirleşmesine Etkisi.» *Turkish Studies - Social* 15, no. 8: 3387-3402.
- Biden-Harris Democrats. 2020. *Nagorno-Karabakh – Statement by Vice President Joe Biden.* 13 Ekim. <https://joebiden.com/2020/10/13/nagorno-karabakh-statement-by-vice-president-joe-biden/> (erişildi: Ocak 10, 2022).
- Brzezinski, Z. 2005. *Büyük Satranç Tahtası.* Çeviren Yelda Türedi. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Ceferov, N., ve Aslanlı, A. 2016. «Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya.» *Ermeni Araştırmaları*, no. 53: 239-260.
- Convention on the Legal Status of the Caspian Sea. 2018. *President of Russia.* 12 Ağustos. <http://en.kremlin.ru/supplement/5328> (erişildi: Aralık 1, 2021).

- Doğanay, H., Özdemir, Ü. ve Şahin, İ.F. 2012. *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*. 4. Ankara: Pegem.
- Dövlət Dəniz Agentliyi. 2021. *Xəzər Dənizi*. <https://www.ardda.gov.az/page/5> (erişildi: Aralık 10, 2021).
- Durgun, S. 2012. «Yer Bilgisinden Ulusal Coğrafya'ya.» *Mekan, Kimlik, Güç ve Dış Politika* içinde, yazar S. Gülden Ayman, 13-38. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Eletek, Ö. 2021. *Türkiye'nin Orta Asya'ya Açılan Kapısı: Nahçıvan Koridoru*. 8 Şubat. <https://www.ankasam.org/turkiyenin-orta-asyaya-acilan-kapisi-nahcivan-koridoru/> (erişildi: Nisan 20, 2022).
- Euro News. 2020. *Dağlık Karabağ: Müslüman ülkeler nasıl bir tutum sergiledi?* . 1 Ekim. <https://tr.euronews.com/2020/10/01/dagl-k-karabag-musluman-ulkeler-nas-l-bir-tutum-sergiledi> (erişildi: Ocak 2, 2022).
- Gachechiladze, R. 2002. «Geopolitics in the South Caucasus: Local and External Players.» *Geopolitics* 7, no. 1: 113-138.
- Gürbüz, O. 2010. «Siyasi Coğrafya.» *İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi*. http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/cografya_lisans_ao/siyasi_cografya.pdf (erişildi: Ocak 10, 2022).
- Haldun, İ. 2013. *Mukaddime*. Düzenleyen: Aslan Tekin. Cilt I-II. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Harunoğulları, M. 2016. «Hazar Havzasındaki Jeoekonomik Mücadele ve Devletlerin Bölge Politikaları.» *International Journal Of Eurasia Social Sciences* 7, no. 25: 133-162.
- Hasanov, A.M. 2016. *Güney Kafkasya, Hazar-Karadeniz Havzaları ve Azerbaycan'ın Jeopolitiği*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Holdar, S. 1992. «The ideal state and the power of geography the life-work of Rudolf Kjellen.» *Political Geography* 11, no. 3 (Mayıs): 307-323.
- Idan, A., ve Shaffer, B. 2011. «The Foreign Policies of Post-Soviet Landlocked States.» *Post-Soviet Affairs* 27, no. 3: 241-268.
- İşyar, Ö.G. 2020. *Dağlık Karabağ Sorunu Birinci ve İkinci Savaşın Dinamikleri* . Bursa: Dora Yayıncılık.
- Keskin, A. 2021. *Zengezur Koridoru ve Kafkasya'daki jeopolitik rekabetin dönüşümü*. 25 Ekim. <https://fikirturu.com/jeo-strateji/zengezur-koridoru-ve-kafkasyadaki-jeopolitik-rekabetin-donusumu/> (erişildi: Nisan 20, 2022).
- Khorrami, N. 2020. *Perspectives: How China gains from Armenia-Azerbaijan war*. 2 Aralık. <https://eurasianet.org/perspectives-how-china-gains-from-armenia-azerbaijan-war> (erişildi: Ocak 2, 2022).
- King, C. 2008. *THE GHOST OF FREEDOM A History of the Caucasus*. New York: Oxford University Press.
- Knutsen, T.L. 2014. «Halford J. Mackinder, Geopolitics, and the Heartland Thesis.» *The International History Review* 36, no. 5: 835-857.
- Lacoste, Y. «Geography and Foreign Policy.» *SAIS Review* 4, no. 2 (Summer-Fall 1984): 213-227.

- Mackinder, H.J. 1942. *Democratic Ideals and Reality*. Washington, DC: NDU Press.
- Mahan, A.T. 2011. *The Influence of Sea Power upon History: 1660-1783*. London: Methuen & Company Ltd.
- Mammadova, N. 2014. *Cənubi Qafqaz regionu yeni geosiyasi reallıqlar kontekstində*. 4 Kasım. <https://www.a-r.az/az/article/10979> (erişildi: Kasım 14, 2021).
- Mamo, C. 2021. *Armenia's fruitless search for allies on which it can count*. 1 Haziran. <https://emerging-europe.com/news/armenias-fruitless-search-for-allies-on-which-it-can-count/> (erişildi: Ocak 1, 2022).
- Mehdiyeva, N. 2003. «Azerbaijan and its foreign policy dilemma.» *Asian Affairs* 34, no. 3: 271-285.
- Meister, S. 2021. *Shifting Geopolitical Realities in the South Caucasus*. Reports, SCEEUS, Stockholm: SCEEUS, November, 1-14.
- Memedov, Ş. «Müstəqilliyin İlk Dövrələrində ABŞ - Azərbaycan Münasibətləri.» «*Elmi əsərlər*», «*Scientific works*» 2, no. 29 (2017): 243-249.
- Modelski, G. ve Thompson, W.R. 1988. *Seapower in Global Politics, 1494–1993*. London: Palgrave Macmillan.
- Moscovenko, L.R. 2020. *Massive French support for Armenians of Nagorno-Karabakh*. 26 Ekim. https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/massive-french-support-for-armenians-of-nagorno-karabakh/ (erişildi: Ocak 12, 2022).
- MSB Harita Genel Komutanlığı. 2009. «Kafkasya Siyasi Haritası.» *Kafkasya siyasi haritası / Harita Genel Komutanlığı*. Ankara.
- Myklebost, H. 1995. «Some themes in political geography.» *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography* 49, no. 1: 45-81.
- Özsoy, B. 2019. «Hazar Denizi Meselesi Bağlamında Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler.» *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, no. 1/1: 461-478.
- Özsoy, B. ve Sipahi, E.B. 2017. «Azerbaycan'da Süreğen Bir Sorun Alanı Olarak "Qaçkın" ve "Mecburi Köçkünler".» *Farklı Yönleriyle Göç ve Yönetimi* içinde, yazar Sevcan Güleç Solak ve Şerife Pekküçükşen, 102-117. Beau Bassin: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Риа Новости. 2021. *Путин рассказал о реализации соглашения по Карабаху*. 11 Ocak. <https://ria.ru/20210111/karabakh-1592571689.html> (erişildi: Ocak 1, 2022).
- Raimbekova, A. 2018. *5 ülke Hazar Denizi'nin hukuki statüsü konusunda anlaştı*. 12 Ağustos. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/5-ulke-hazar-denizinin-hukuki-statusu-konusunda-anlasti/1228982> (erişildi: Aralık 2, 2021).
- Rajabova, S. 2015. *Pakistan rules out diplomatic ties with Armenia until liberation of Azerbaijani lands*. 29 Mart. <https://www.azernews.az/nation/79574.html> (erişildi: Ocak 2, 2022).
- Sadık, R. 2021. *Karabağ'da ateşkesin 1. yılı: İşbirliği ve fırsatlara açık yeni jeopolitik denklem*. 8 Kasım. <https://fikirturu.com/jeo-strateji/karabagda-ateskesin-1-yili-isbirligi-ve-firsatlara-acik-yeni-jeopolitik-denklemler/> (erişildi: Nisan 22, 2022).

- Schiff, A.B. 2020. «Letter to Sec Pompeo on NKR 10.1.2020.» 1 Ekim. <https://schiff.house.gov/imo/media/doc/Letter%20to%20Sec%20Pompeo%20on%20NKR%2010.1.2020%20updt.pdf> (erişildi: Ocak 10, 2022).
- Senate of Pakistan Promoting Pakistan's Defence through Development and Democracy. 2013. *Report of the Senate Committee on Defence and Defence Production*. Visits to Afghanistan & Azerbaijan Report 7, Senate of Pakistan, İslamabad: Pakistan Institute of Legislative Development and Transparency, 100.
- Sfera.az. 2021. *İranda yaşayan azərbaycanlıların sayı açıqlandı*. 22 Şubat. <https://sfera.az/iranda-yasayan-azerbaycanlilarin-sayi-aiqlandi/> (erişildi: Ocak 12, 2022).
- Sloan, G. ve Gray, C.S. 1999. «Why geopolitics?» *Journal of Strategic Studies* 22, no. 2: 1-11.
- Sputnik Türkiye. *Rus - Türk Ortak Merkezi faaliyete başladı*. 30 Ocak 2021. <https://tr.sputniknews.com/20210130/rus-turk-ortak-merkezi-faaliyete-basladi-1043695109.html> (erişildi: Mart 31, 2022).
- Spykman, N.J. 1938. «Geography and Foreign Policy, I.» *The American Political Science Review* 32, no. 1 (February): 28-50.
- Szymczak, P.D. 2021. «Caspian Oil and Gas Leverages Strengths To Survive in a Low-Carbon World.» *Journal of Petroleum Technology*, 1 Kasım.
- TC Dış İşleri Bakanlığı. *Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)*. tarih yok. https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-_agit_.tr.mfa (erişildi: Ocak 30, 2022).
- TRT Haber. 2021. *Türkiye ile Azerbaycan'ı birbirine bağlayan koridor: Zengezur*. 1 Haziran. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/turkiye-ile-azerbaycani-birbirine-baglayan-koridor-zengezur-585249.html> (erişildi: Ocak 5, 2022).
- Turkish Urmia. 2012. *Iranian Foreign Minister: %40 of the Iranians speak Turkish*. 21 Ocak. <https://www.youtube.com/watch?v=Vc9WJ9U2uHo> (erişildi: Ocak 10, 2022).
- Ünlü, M. 2014. *Coğrafya Öğretimi*. 1. Ankara: Pegem Akademi.
- Virtual Qarabağ İnformasiya – Kommunikasiya Texnologiyaları Mərkəzi. 2020. *İkinci Qarabağ müharibəsi*. virtualkarabakh.az/az/post-item/52/2871/ikinci-karabag-savasi.html (erişildi: Aralık 30, 2021).
- Waal, T. 2021. «In the South Caucasus, Can New Trade Routes Help Overcome a Geography of Conflict?» *Carnegie Europe*, 8 November: 1-10.
- Welt, C. ve Bowen, A.S. 2021. *Azerbaijan and Armenia: The Nagorno-Karabakh Conflict*. Congressional Report, Washington DC.: Congressional Research Service, 26.
- Yau, N. 2021. *In the Caspian Region, China Is Just Getting Started*. 27 Şubat. <https://carnegiemoscow.org/commentary/83950> (erişildi: Ocak 5, 2022).
- Yeni Avaz. 2020. *Azərbaycan və Ermənistanın hansı ölkələrdən nə qədər silah aldığı açıqlandı*. 10 Mart. <https://www.yeniavaz.com/az/news/index/132811/azerbaycan-ve-ermenistanin-hansi-olkelerden-ne-qeder-silah-aldigi-aciqlandi> (erişildi: Ocak 3, 2022).

Zhiltsov, S., Stoll, V. ve Blishchenko, V. 2017. «Геополитическая ситуация на Южном Кавказе: интересы России и политика западных стран.» *Central Asia & The Caucasus - Journal of Social and Political* 18, no. 2: 7-17.

«Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации.» 2020. *Президент России*. Kasım 10. <http://www.kremlin.ru/acts/news/64384> (erişildi: Aralık 4, 2021).

Когут, В. Г., ve Г. Н. Нурышев. 2021. «Карабахский узел геополитических противоречий на Южном Кавказе.» *Евразийская интеграция: экономика, право, политика*. 104, no. 1: 104-111.

СНГ. 30 лет СНГ. 2021. <https://cis.minsk.by/cis30> (erişildi: Ocak 25, 2022).

© 2022. This work is licensed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).